

Høringsdokument

Arktisk landbruk – smart, godt og bærekraftig

Regionalt bygdeutviklingsprogram for
Troms og Finnmark 2019 – 2022

- et strategiprogram for næringsutvikling og miljøinnsats i landbruket

Innhold

Forord	3
1. Innledning.....	3
1.1. Bakgrunn	3
1.2. Reindrift.....	3
1.3. Formål.....	4
1.4. Om delprogrammene	4
1.5. Organisering og medvirkning	4
2. Overordna mål for landbruket i Troms og Finnmark	5
3. Om landbruket i Troms og Finnmark.....	5
3.1. Ringvirkninger i samfunnet	5
3.2. Jordbruk.....	6
4. Utfordringer og muligheter	10
5. Satsingsområder.....	12
5.1. Bærekraft.....	12
5.2. Klima	13
5.3. Arktisk landbruk	15
5.4. Mat og reiseliv	15
5.5. Teknologi	15
6. Bakgrunnsdokumenter	16

*Forsidebilde: Et av verdens nordligste gårdsbruk, Gamvik Gjestegård på nordre Sørøya i Finnmark.
Foto: Hans Magnus Sætra*

Forord

Kommer

1. Innledning

1.1. Bakgrunn

I 2012 fikk alle landets fylkesmenn i oppdrag å utarbeide regionale bygdeutviklingsprogram (RBU). Disse skulle inneholde regionale planer og virkemidler for å fremme landbruksbasert næringsutvikling og målrette miljø- og klimaarbeidet. Programmet består av tre deler:

- Regionalt næringsprogram (RNP)
- Regionale miljøprogram (RMP)
- Regionalt skog- og klimaprogram (RSK)

Styringsgruppa for RBU Troms og Finnmark har vedtatt at RBU for Troms og Finnmark også skal inneholde et matjordprogram.

I alle landets fylker ble det utarbeidet RBU med virkning fra 2013-2016. Disse ble forlenget til å gjelde ut 2018.

I brev av 20.9.17 fra LMD til fylkesmennene ble det gitt føringer for rullering av RBU. Der fremgår det at RBU skal utarbeides i det regionale partnerskapet bestående av fylkesmannen, fylkeskommunen, Innovasjon Norge og faglagene i landbruket. Andre aktører kan trekkes inn i arbeidet ved behov. Jobben skal påbegynnes i 2017, gjennomføres i 2018 og programmet skal ha virkning fra 1.1.2019. De fylkesmannsembeter som skal slås sammen ble bedt om å samarbeide om dette.

I tillegg til sentrale føringer gitt i brev av 20.9.17, bygger RBU på regionale føringer gitt i regional landbruksstrategi for Finnmark og regional plan for landbruk i Troms vedtatt i fylkeskommunene.

I 2016, 2017 og 2018 er det også gjort analyser av landbruket i Troms og Finnmark, som gir et oppdatert kunnskapsgrunnlag for strategiarbeidet. Dette arbeidet er utført av Ruralis og AgriAnalyse (se kildehenvisning bakerst i programmet)

1.2. Reindrift

Reindrift er ei primærnæring som i enkelte sammenhenger defineres inn under landbruksnæringen og andre ganger ikke. Ved utarbeidelse av RBU for Troms og Finnmark er det valgt å ikke definere reindriften inn under landbruket. Dette fordi det er mange ulike utfordringer knyttet til disse næringene og fordi RBU er ei bestilling om å utarbeide strategier for forvaltning av jordbruksavtalemidler.

Det er likevel flere kontaktpunkt mellom landbruksnæringen og reindriftsnæringen. Dette vil omtales i programmet der det er naturlig.

1.3. Formål

Regionale bygdeutviklingsprogram utarbeides for å fremme landbruksbasert næringsutvikling og målrette miljø- og klimaarbeidet i landbruket. Målet er å styrke og samordne det regionale miljø- og næringsarbeidet. Dette skal bidra til økt mobilisering av lokale ressurser og bygge opp under lokal vekstkraft.

1.4. Om delprogrammene

Regionalt næringsprogram (RNP)

RNP skal gi strategisk retning for det regionale arbeidet med næringsutvikling i landbruket, og synliggjøre landbrukets muligheter og bidrag til det samlede næringsutviklingsarbeidet i regionen. Strategien skal løfte frem potensiale for utviklingen innenfor både tradisjonelt landbruk og andre landbruksbaserte næringer.

Utrednings- og tilretteleggingsmidler i landbruket og investerings- og bedriftsutviklingsmidlene i landbruket (IBU-midlene) er konkrete virkemiddel som skal bidra til å nå målene i de regionale strategiene. I tillegg forvalter fylkeskommunene midler til rekruttering og kompetanse i landbruket. Midlene fordeles ut regionalt etter en fastsatt fordelingsnøkkel. RNP må utarbeides innenfor rammene av nasjonale føringer gitt av regjering og Storting.

Regionalt miljøprogram (RMP)

I programmet skal det være en beskrivelse av miljøutfordringer i fylket og på bakgrunn av disse, prioriteringer for hvordan man vil følge opp med tiltak. Programmet skal også gi føringer for prioriteringer i de kommunale tiltaksstrategier for bruk av SMIL-midler. Fylkene tildeles regionale midler som skal bidra til å nå målene i programmet.

Regionalt skog- og klimaprogram (RSK)

Regionalt skog- og klimaprogram skal omfatte ordningene tilskudd til skogbruksplanlegging med miljøregistreringer, tilskudd til skogsvegbygging og tilskudd til drift med taubane og hest. Programmet inneholder en kortfattet beskrivelse av status og regionale utfordringer på disse områdene og hvordan virkemidlene skal prioriteres brukt. Programmet skal bygge opp under et aktivt og bærekraftig skogbruk, for økt verdiskaping og klimabidrag, slik det fremgår av stortingsmelding *Verdier i vekt – konkurransedyktig skog- og trenæring*.

Matjordprogrammet

Matjordprogrammet er ikke en del av RBU slik det fremgår av sentrale føringer. Styringsgruppa for rullering av RBU for Troms og Finnmark har imidlertid kommet frem til at det er naturlig å se tema fra et slikt program i sammenheng med de øvrige programmene. Mange fylker har utarbeidet en egen jordvernstrategi. Innholdsmessig er det tenkt at matjordprogrammet skal utformes på samme måte, men det er valgt å kalle det for et matjordprogram for å tydeliggjøre at det handler om å ta vare på ressursgrunnlaget for matproduksjon.

1.5. Organisering og medvirkning

Arbeidet med utarbeidelse av RBU for Troms og Finnmark ledes av ei styringsgruppe bestående av representanter fra fylkeskommunene, faglagene, Innovasjon Norge, Sametinget og fylkesmennene i begge fylker. De har jobbet for helhet og sammenheng mellom delprogrammene og sikret fremdrift og medvirkning til utarbeidelse av programmet.

Arbeidet med delprogrammene har foregått i arbeidsgrupper. Det har vært ei arbeidsgruppe for hvert av de fire delprogrammene. Gruppene ble ledet av ansatte hos fylkesmennene i Troms og Finnmark.

Utkast til programmet ble sendt på åpen høring med 6 ukers høringsfrist.

Endelig program ble vedtatt av styringsgruppa november 2018.

2. Overordna mål for landbruket i Troms og Finnmark

Landbruket i Troms og Finnmark skal være ei bærekraftig, fremtidsretta næring som skaper verdier av de rike ressursene vi har.

I kapittel 5 fremgår det hvilke satsingsområder som er valgt for å nå dette målet. I delprogrammene er det utformet mål og strategier som samlet sett skal bidra til å nå det overordnede målet.

3. Om landbruket i Troms og Finnmark

3.1. Ringvirkninger i samfunnet

Landbruket bidrar til bosetting og sysselsetting i Troms og Finnmark.

Å produsere nok, trygg og variert mat av god kvalitet er den viktigste oppgaven landbruket løser for samfunnet. Tilgang til nok og trygg mat er også en viktig del av vår beredskap, og for den nasjonale og regionale matsikkerheten. Vår andel av dyrkbar jord /jordbruk? er liten i verdenssammenheng, men kan bli avgjørende for oss som bor her. Vi må ta vår del av ansvaret for matproduksjonen i et uforutsigbart verdenssamfunn. For oss betyr det også mye å være selvstendige og selvhjulpne. Det å vite at vi er i stand til å produsere mat selv, og er til dels uavhengige i den sammenhengen, representerer en trygghet.

Sommeren 2018 var det store avlingsskader i Norge og Skandinavia på grunn av ekstrem tørke. Troms og Finnmark ble rammet bare i liten grad. Dette ble en påminnelse om hvor viktige våre arealer er som beredskapsarealer i nasjonal sammenheng, både de arealene som er i drift, og arealer som ligger brakk.

Vår geografiske beliggenhet gjør også at våre produksjoner er mindre utsatt for smittepress. I Finnmark produserer vi mat på en miljøvennlig måte i et arktisk klima, med minimal bruk av sprøytemidler. I tillegg har vi friske bestander av husdyr og planter, og vi har gode muligheter til å verne oss mot epidemier som til tider bryter ut rundt i verden.

Jordbruket har betydelige ringvirkninger i form av den verdiskapingen som jordbruket genererer i samfunnet. Beregninger NILF (Norsk Institutt for landbruksøkonomisk forskning, nå NIBIO) har gjort viser at 1 årsverk i primærproduksjonen gir 1,5 årsverk i sekundærproduksjonen.

Ringvirkningsanalysen - <https://ringvirkninger.landbruk.no/> viser at det er enorme ringvirkninger av landbruksbasert foredlingsindustri i fylkene.

Husdyrproduksjon er bærebjelken i landbruket, både i Troms og Finnmark. I Finnmark er bare 0,3 prosent av arealet dyrket mark, og det arktiske klimaet begrenser produksjonsmulighetene. Likevel genererer de bondeide bedriftene nesten 400 årsverk og verdier for 272 millioner kroner i fylket i 2017.

Tilsvarende for Troms representerer de bondeide bedriftene 1 406 årsverk. Sammen med landbruksforetakene bidrar særlig TINE og Nortura til at ringvirkningene i verdiskaping fra landbrukssamvirkene er på godt over en milliard kroner.

3.2. Jordbruk

Jordbrukets historie i Troms og Finnmark

Jordbruket i Troms Finnmark har så lenge det har eksistert vært en svært viktig næringsvei, i kombinasjon med de andre primærnæringene fiske, reindrift og utmark. Spesielt i tider da fisket slo feil var produktene fra jordbruket av uvurderlig betydning for å holde folk med mat.

Landbruket bidrar til sysselsetning og bosetting i distriktene, og er en viktig bærer av kultur og tradisjon både i samisk, finsk/kvensk og norsk kultur.

Urfolket som bodde her i nord i slutten av steinalderen var et utpreget veidefolk, som ifølge Nils A Ytreberg (Troms landbruksselskap) knapt nok kjente til jordbruk i noen form, bortsett fra mulig tamreinhold. Jakt og fiske var næringsveiene. Korndyrking og feavl kom visstnok først nordover med de forholdsvis fåtallige innvandrerne som sent i bronsealderen kom fra jordbruksbygder i Trøndelag til Nordlandskysten. I folkevandringstiden år 400-600 e.Kr kom folk flokkvis fra Sør- og Vestlandet og slo seg ned i Nordland og Troms. De hadde med seg sin byggeskikk og husdyr som hest og storfe, geit, sau og gris.

I løpet av år 600-800 e Kr. ble det etablert jordbrukssamfunn opp til Helgøy-traktene i Nord-Troms. I Ottar fra Hålogalands fortellinger fra siste halvdel av 800-tallet fremkommer det at han eide et 20-talls storfe, sauer og griser, at han også hadde hester som ble brukt til å pløye jord. (Ytreberg 1955)

De tidligste sporene etter husdyrhold i Finnmark kan etter arkeologiske funn å dømme dateres til 1300-tallet, og den første skriftlige kilden som beskriver fehold i Finnmark er italieneren Francesco Negri på midten av 1600-tallet av. Andre kilder sier at folketallet i Finnmark rundt år 1800 var ca. 6 500. Dyretallet var på ca. 2 000 kyr, 5 000-6 000 sau, 1 000-2 000 geiter, 100 griser og 60-70 000 rein. (Ytreberg 1959). Dette tilsier at jordbruket var en svært viktig næringsvei på denne tiden.

Primærlandbruket danner basisen for landbruksbasert næringsutvikling i Troms og Finnmark. I 2017 var det 295 aktive gårdsbruk i Finnmark: 97 med melkeproduksjon og 115 med sau, et bruk med eggproduksjon, og noen spesialisert på storfekjøtt. I Finnmark er det bare mindre arealer med grønnsaker og bær. På flere bruk dyrkes potet til eget bruk, og 1 bruk leverer 8000 kg matpotet. (Landbruksdirektoratet, antallsstatistikk Finnmark 2017).

I 2017 var det 869 aktive gårdsbruk i Troms: 192 med melkeproduksjon og 478 med sau, 61 med melkegeit, 5 bruk med eggproduksjon, 10 med svineproduksjon og 80 med ammeku. Troms har ellers 20 bruk med matpotet for salg, 3 veksthus, 25 bruk som dyrker grønnsaker på friland, 18 bruk som dyrker jordbær, 4 bigårder og 1 revefarm (Landbruksdirektoratet, antallsstatistikk Troms 2017).

I Troms og Finnmark er hest et viktig kontaktpunkt mellom jordbruket, ungdom og publikum, som bidrar til rekruttering og aktivitet, og representerer et potensial for næringsutvikling.

Tabell 1. Utvikling i antall gårdsbruk i Finnmark, Troms og hele landet fra 1969 til 2017.

	1969	1979	1989	1999	2009	2017
Finnmark	3 040	1 669	1003	667	362	295
Troms	8 858	5376	3 100	2 103	1 162	869
Norge	154 977	125 302	99 382	71795	46 553	38 750

Kilde: SSB jordbrukstallinger, Landbruksdirektoratet

Tabell 2. Totalareal, dyrka og dyrkbar jord i Troms og Finnmark 2017.

	Troms	Finnmark
Totalareal	24 869 km ² / 24 869 230 dekar	48 615 km ² / 48 615 000 dekar
Dyrka jord i alt	1,5 %	0,3 %
Dyrka jord i drift	0,9 %	0,2 %
Dyrkbar jord	3,7 %	1,1 %

Kilde: Jordbruksstatistikk, SSB, NIBIO rapport 151 2013

Jordbruk som samisk kulturbærer

Jordbruk er viktig for sysselsetting og bosetting i samiske områder. I tillegg har jordbruk en viktig funksjon som kulturbærer, og er med på å bevare og utvikle det samiske språket. Et levende språk fører til at språket utvikler seg, og med det også terminologien. Jordbruket er en familiebasert næring. Dette gjør at jordbruket fungerer som et oppvekststed for unge, samtidig som det bidrar til å videreføre samiske tradisjoner og samisk kultur. En slik næringstilpasning der hele familien er med, sikrer kontinuitet og er en naturlig arena for utvikling av samisk kultur.

Samisk jordbruk finner vi i Troms og Finnmark, og i nordre del av Nordland, der samisk kultur, språk og levemåte har preget bosettingen frem til i dag. Frem til 1960-70-tallet var jordbruket en av flere kombinasjonsnæringer, før de samiske jordbruksområdene gikk over til det spesialiserte, moderne handelsjordbruket som preger Troms og Finnmark i dag. Allikevel finnes det fortsatt mange eksempler på næringsmangfold og næringskombinasjoner med jordbruket som en viktig del.

Næringslivet i samiske områder har endret karakter de siste 20-30 årene. Antall sysselsatte i fiske og jordbruk har gått ned, imens det har vært økning i andre næringer. Jordbruket har hatt faretruende stor nedgang i mange samiske kommuner og bygder. Det gir grunn til å ha ekstra fokus på de samiske områdene.

Skogbruk

Skogen i Troms og Finnmark fra gammelt av

Tidligere enn 2 500 år før nåtid hadde Troms og Finnmark et varmere klima enn i dag, og furuskogen hadde en langt større utbredelse. Blant annet er det funnet rester av fururøtter og stammer fra denne tiden på Varangerhalvøya, der det i dag ikke finnes furu. Med klimaendringer har skogen trukket seg tilbake fra kysten, og furuskogen finner vi dag hovedsakelig i indre dalstrøk. Bjørkeskogen er utbredt både i indre strøk og fjordene og vokser ut mot den ytre kysten og danne skoggrense mot fjellet. Andre viktige lauvtreslag er gråor, rogn, osp, hegg og treaktige vierarter. Verdens nordligste bjørkeskog finnes i Oksfjorden på Nordkynhalvøya i Lebesby. Verdens nordligste furuskog ligger i Stabbursdalen i Finnmark, med en liten forekomst i Børselv, enda litt lenger nord. Naturlige forekomster av gran finnes i Sør-Varanger, Karasjok og Nordreisa.

Gjennom alle tider har folk hatt nytte av trevirke til varme og lys, til utstyr og bruksting, til redskaper og fremkomstmidler. Skogen ga materialer til sleder, vogner og skip, hytter og hus. Veden ga trekull til bruk når jernet skulle bearbeides i smia. Befolkningsvekt, økt bosetting og flere husdyr førte fra 1700-tallet til et for stort uttak fra virke skogene. Store områder ble avskoget. Bekymringen for

skogressursene økte, og behovet for å forvalte skogressursene bedre ble større. I fra 1860 ble de første offentlige forstmenn tilsatt i Troms og Finnmark.

Finnmarken Amts Treplantingsselskap (senere Finnmark skogselskap) og Tromsø Amts skogplantningsselskap (seinere Troms skogselskap) ble stiftet år 1900 på initiativ av skogforvalter Axel Otto Hageman. Formålsparagrafen var å virke for skogens bevarelse og opphjør av ny skog. Lov om skogvern kom i 1932. Da ble skogselskapene skogoppsyn og i kommunene ble det valgt skogråd. Herredsskogmestere ble tilsatt. Skogoppsynet ble omorganisert i 1941 og fylkesskogmestere og herredsskogmestere blei offentlige tjenestemenn og har vært det siden.

Skogen i dag

Finnmark har et skogkledt areal på 10 000 km², ca. 20 % av landarealet. 95 % av skogarealet er eid av Finnmarkseiendommen (FeFo). Produktivt skogareal i Finnmark er beregnet til 3,52 mill. dekar, med 84 % lauvskog og 16 % barskog. Barskogen finner vi i kommunene Sør-Varanger, Porsanger, Karasjok og Alta. Årlig tilvekst er beregnet til 220 000 m³. Årlig hogst ligger på rundt 20 000 m³ fordelt mellom vedhogst i bjørkeskog og tynning i barskog. Virke fra tynningsdriftene går til lokale flisfyringsanlegg, men noe går også til lokale sagbruk. Det er stort potensiale for økt avvirkning og mer verdiskaping basert på lokalt råstoff.

Troms har et skogkledt areal på 8 080 km², ca. 30 % av landarealet. Produktivt skogareal i Troms er beregnet til 4,64 mill. dekar, med 89 % lauvskog og 11 % barskog med 6,5 % furu og 4,5 % gran. 2,5 mill. dekar er regnet som økonomisk drivbart. Furuskogen har sin største utstrekning på sand og grusmoene i de store dalene. Lauvskogen er spredt over hele geografien. Årlig tilvekst for lauvskog og barskog er beregnet til 419 000 m³. Årlig hogst ligger på rundt 120-150 000 m³, inkludert hogst av ved til eget bruk. Det er rundt 10 000 skogeiendommer i fylket. Nesten 90 % av eiendommene er under 500 dekar produktiv skog. Selv om nesten 50 % av landarealet er statsgrunn, er størstedelen av skogarealet i privat eie. Staten eier 50 % av furuarealet og under 5 % av lauvskogarealet.

Regionen har relativt lite barskog, og planting av gran og noe furu har blitt utført fra begynnelsen på 1900-tallet. Aktiviteten var liten i begynnelsen og hadde størst omfang på 50- og 60-tallet. Totalt er det planta rundt 300 000 dekar granskog i Troms og anslagsvis rundt 1000 dekar i Finnmark.

Det er ikke enkelt å finne gode tall for sysselsetting og verdiskapinga fra skogbruket i regionen. Bioenergi i form av ved til brensel og flisvirke til fjernvarmeanlegg er en vesentlig bidragsyter, men dette inngår ikke i statistikk fra Statistisk sentralbyrå. Rapport nr. 13, 2014 fra Trøndelag Forskning og Utvikling inneholder en oversikt over verdiskapinga i skognæringa i kystskogfylkene og her er verdiskapinga i Troms og Finnmark samla anslått til 420 sysselsatte og 390 mill. kr i produksjonsverdi med ringvirkninger.

I Finnmark er verdiskaping fra skogbruket, primærskogbruk og videreforedling beregnet til ca. 35 årsverk fordelt på 70 ulike foretak innen vedproduksjon, biovirke, sagbruk, produksjon av hytter og hus, restaurering, etc.

Bureising

Bureising betyr å rydde og bygge et nytt selvstendig gårdsbruk på et jordområde som før var udyrket.

Selskapet Ny Jord (stiftet 1908) kjøpte opp jord og solgte videre til bureisere for en billig penge. Dette var et viktig virkemiddel for å få ungdom i arbeid og dempe utvandringen til Amerika.

I perioder har staten satset stort på bureising i bestemte områder, blant annet i Målselv, Bardu, Balsfjord, Pasvik, Alta og Porsanger. I perioden 1921–1936 var det 1 657 bureisingsbruk i Troms, og

412 bruk i Finnmark (I Norge 19 000 i perioden 1915-1986)). En del av bureiserne kom fra andre fylker, I Troms 43 og i Finnmark 61. Mange bureisere kom fra Nordland til Troms og Finnmark, mange bureisere kom fra Troms til Finnmark, og noen få også motsatt vei. Gjennomsnittsstørrelsen på brukene var 13-14 dekar dyrka jord (SSB 1938: Bureising med statsstøtte 1921-1936).

Bureisinga i Pasvikdalen i Finnmark var en strategi fra norske myndigheter for å sikre norsktalende bosetting langs grensen mot Finland (i dag Russland) på østsiden av Pasvikelva. Norske myndigheter fryktet at Finland ønsket å legge under seg norske områder med mye finsk bosetting. I 1920- og 30-årene ble folk fra Sør-Norge tilbudt gunstige oppstartvilkår dersom de etablerte seg som bureisere i Pasvik. Forsøksgården på Svanvik ble bygget i denne tida, og sto ferdig i 1939.

Innvandring

Sammen med annen innflytting, fra hele Norge, spesielt til Pasvikdalen, Tverrelvdalen, Bardu og Målselv hadde *kvenene* stor betydning for utvikling av landbruket i Troms og Finnmark.

Kvener er en etnisk gruppe i Nord-Norge som nedstammer fra finske bønder og fiskere som emigrerte fra nordlige deler av Finland og Sverige til Nord-Norge fra 1500-tallet, og frem til 1945.

Den første egentlige innvandringen av kvener til Finnmark begynte halvdel av 1700-tallet, og fortsatte rykkvis ettersom det var gode år i Finnmark og dårlige år i Finland og Sverige. Kvenene etablerte seg i noen av de beste landbruksområdene i det indre av Finnmark og langs fjordene i Nord-Troms og Finnmark, delvis så langt sørover som til Ofoten og østover til Varanger. De kombinerte landbruk med fjordfiske og laksefiske i elvene. Kvenene hadde med seg kunnskap om jordbruk, og skogbruk, både om dyrking av jord, kornavl, grøfting, fehold og håndverksteknikker, og fikk stor betydning for fremgangen i landbruket.

Kvinneandel

I følge trendundersøkelsen (Ruralis 2018) er andelen kvinnelige gårdbrukere i Finnmark 27 % kvinner og andelen i Troms er 20 %. For landet totalt sett er andelen kvinnelige gårdbrukere 17 %. Selv om hovedbrukeren ofte er en mann, bidrar 75 % av deres partnere i gårdsdriften i større eller mindre grad, ifølge trendundersøkelsen.

Viktige institusjoner

Holt forsøksstasjon i Tromsø, i dag NIBIO Holt, ble etablert i 1923. Holt har i mange år hatt en sentral funksjon i forskning og forsøksvirksomhet innen landbruk i nord, og er i dag kjent som NIBIO Holt. NIBIO har en betydelig rolle innen forskning og utvikling (FoU) i arktisk landbruk.

I Finnmark ble forsøksgården Svanvik etablert i 1939 for å styrke landbruket i Pasvik, og for å vise den norske suvereniteten i nord. Fra 1992 har landbruksvirksomheten vært tonet ned, og er i dag kjent som Svanhovd miljøsenter. Forsøksgården Flaten i Alta er nå lagt ned, etter flere år med forsøks- og demonstrasjonsvirksomhet. Alta kommune har overtatt eiendommen, og Finnmark landbruksrådgivning driver forsøksvirksomhet på gras på deler av arealet.

Tromsø Amts landhusholdningsselskab, senere Troms Landbruksselskap ble stiftet i 1855. Finnmarkens Landhusholdnings Selskab, senere Finnmark Landbruksselskap ble stiftet 19. mars 1859, som en avdeling av Norges vel (stiftet 1809). Selskapet var vidtfavnende og skulle arbeide både for fremvekst av jordbruket, fisket, og allslags næringslivstiltak. (Pettersson 2000)

I Troms har det vært to landbruksskoler. Troms Amts Landbruksskole på Gibostad hadde sitt første kull i 1914. Fra 1925 het skolen Troms Landbruksskole og fra 1982 Senja Videregående skole. Skolen er i dag den eneste landbruks- og naturbruksskolen i Troms med grønn linje, og har tilbud innen naturbruk grønn og blå linje, og villmark.

Statens gartnerskole Rå på Borkenes ble åpnet i 1957, og var hagebruksskole for hele Nord-Norge. Skolen hadde tilbud innen hagebruk og naturbruk frem til 2014. På skolen var det også reindriftsskole fra 1968 til 1981. Reindriftsskolen ble da flyttet til Kautokeino, der den ble drevet selvstendig frem til 1988. Da ble slått sammen med Samisk videregående skole, og fikk navnet Samisk videregående skole og reindriftsskole, Kautokeino.

Finnmark Landbruksskole, i dag Tana Videregående skole ble grunnlagt i 1918, først som «fagskolen for Finnmarks næringsliv». Fra 1923 var skolen kjent som *Finnmark Landbruksskole*, og fra 1994 har skolen vært eid av Finnmark Fylkeskommune under navnet *Tana Videregående skole*. I dag har skolen naturbruk som hovedområde, og utdanner elever innen arktisk landbruk, hest- og hovslagerfag, hundekjøring og studiespesialisering.

Landbruksselskapene, forsøksgårdene og fagskolene har hatt uvurderlig betydning for utviklingen av landbruket i begge fylkene, både jordbruk, skogbruk og reindrift. Det er svært viktig at vi også i fremtiden har gode og solide fagmiljø og fagsenter som kan gjøre alle de viktige oppgavene vi har foran oss innen kompetanseheving, forskning og utvikling i arktisk landbruk.

Bygdenæringer

Folk i Troms og Finnmark har drevet med kombinasjonsbruk, næringskombinasjoner og mangesysleri til alle tider. Næringskombinasjoner har lange tradisjoner i Troms og Finnmark, og gir mulighet til å stå på flere bein, også i omskiftelige tider med usikre rammebetingelser. Mange gårdsbrukere driver også i dag med tilleggsnæringer i større eller mindre grad, og fyller på denne måten en rekke funksjoner i bygdesamfunnene.

De siste 30-40 årene har utviklingen gått i retning av heltidsbruk der hele arbeidsinnsatsen legges i en spesifikk produksjon. Spesielt er melkeproduksjon i dag såpass omfattende at et gårdsbruk utgjør flere årsverk, og det blir mindre tid og behov for tilleggsnæringer.

Allikevel er det fortsatt ganske vanlig å drive med jordbruk i kombinasjon med annet arbeid og andre næringer. Rundt 20 % av gårdbrukerne i Troms og Finnmark er heltidsbønder, dvs. at de henter mer enn 90 % av sin inntekt fra jordbruk. Tilsvarende tall for hele landet er 13 %. Spesielt innen sauenevinga er det vanlig å ha annet inntektsgivende arbeid ved siden av jordbruket. Kombinasjonen fiske og jordbruk og reindrift og jordbruk forekommer fortsatt, men i relativt liten grad. Mange gårdsbruk drives også i kombinasjon med landbruksbaserte bygdenæringer basert på gårdens ressurser.

Ifølge Trendundersøkelsen for Troms og Finnmark (Ruralis 2018) drives det med bygdenæringer på 68 % av gårdene i Troms og 64 % av gårdene i Finnmark. De vanligste næringene er leiekjøring, slått, brøyting etc., produksjon av ved eller biobrensel, utleie av lokaler eller lager, utleie av jakt- og fiskerettigheter, overnatting, reiselivsopplevelser, barnehage (skolerelaterte tjenester, og avlastning innen helse og omsorg slått, brøyting strøing mm. Henholdsvis 8 % og 6 % av gårdene i Troms og Finnmark tilbyr overnatting på gården, og 6,5 % og 4,5 % produserer gårdsmat.

4. Utfordringer og muligheter

For utvikling av landbruket i Troms og Finnmark, er det viktig å identifisere og overvinne utfordringer og identifisere og utnytte mulighetene. Ved utarbeidelse av Regional plan for landbruk i Troms

(2014-2025) og Landbruksstrategier for Finnmark (2015-2020) ble det beskrevet muligheter og utfordringer for landbruket i regionen. Ved utarbeidelse av RBU for Troms og Finnmark er disse gjennomgått på nytt og oppdatert:

De største mulighetene for å utvikle landbruket i Troms og Finnmark er:

- Klima og lysforhold som bidrar til arktiske kvalitetsfortrinn
- Klimaendringer
- Svært gode utmarksbeiter
- Samisk næring og kultur
- Kompetente gårdbrukere
- Lite bruk av sprøytemidler i planteproduksjonen
- Lavt smittepress på grunn av spredt produksjonsmiljø
- Naturbruksskoler og fagsenter som kan bidra til nødvendig og tilpasset kompetanseutvikling
- Mange satsingsvillige gårdbrukere
- På landstoppen i ytelse per enhet i kumelkproduksjonen
- Blant landets dyktigste sauebønder
- Landets største og beste geitefylke
- Potensiale for å øke melkeproduksjonen
- Potensiale for å øke kjøttproduksjonen
- Stort potensial for å videreutvikle potet-, grønnsak- og bærproduksjon
- Store muligheter innen trevirke og bioenergi
- Stor interesse for å utvikle bygdenæringer i tilknytning til gårdens ressurser
- Potensial for økt verdiskaping på videreforedling av råvarer
- Samarbeid med reiseliv og marin sektor
- Ny teknologi

De største utfordringene for å utvikle landbruket i Troms og Finnmark er:

- Kjølig klima og kort vekstsesong
- Klimaendringer
- Svak rekruttering og avvikling av drift på gårdsbruk
- Små og spredte produksjonsmiljø og fagmiljø
- Lange avstander, behov for bedre infrastruktur
- Høyt kostnadsnivå
- Stort investeringsbehov
- Liten tilgang på kapital, både egenkapital og ekstern kapital
- Lav markedsverdi på gårdsbruk gir dårlig pantegrunnlag for investering
- Stort arealbehov
- Ugunstig eiendomsstruktur i deler av regionen
- Liten tilgang på dyrka og dyrkbar jord i pressområder
- Høy andel leiejord og manglende og kortsiktige og leiekontrakter
- Omdisponering av jordbruksareal
- Få aktører, liten kapasitet og behov for bedre samordning i veiledningstjenesten
- Lite forskning basert på nordnorske utfordringer
- Svak etablererkultur
- Strukturrasjonaliseringen i husdyrbruket utfordrer driftslederrollen og medfører miljømessige utfordringer
- Tap av beitedyr til rovvilt
- Fraflytting og sentralisering

5. Satsingsområder

Basert på SWOT-analysen og visjonen om at landbruket i Troms og Finnmark skal være ei bærekraftig, fremtidsretta næring som skaper verdier av de rike ressursene vi har, er det lagt opp til følgende satsingsområder (ikke listet opp i prioritert rekkefølge):

- Bærekraft (samfunn, økonomi, miljø)
- Klima
- Arktisk landbruk
- Mat og reiseliv
- Teknologi

5.1. Bærekraft

I Troms og Finnmark ønsker vi å utvikle landbruket på en bærekraftig måte som gir god økonomi for bonden, minst mulig belastning på miljøet og med positive ringvirkninger for lokalsamfunnene.

Bærekraftig utvikling imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov ("Vår felles framtid" 1987). En bærekraftig utvikling skal tilfredsstille både sosiale og økonomiske forhold og ta vare på miljøet.

Samfunn

Landbruket er viktig en hjørnesteinsbedrift for mange bygder og bærer av mange tradisjoner. Det skaper arbeidsplasser og bosetting og ringvirkningene er betydelig større enn det man ofte tenker på.

Landbruket spiller blant annet en viktig rolle i beredskapssammenheng særlig med tanke på matsikkerhet. Å sikre mulighet for matproduksjon både regionalt og nasjonalt er viktig med tanke på å kunne være selvforsynt i en eventuell krisesituasjon.

Samisk kultur og bosetting er viktig i Troms og Finnmark. Jordbruket er en viktig næringsgren i de samiske bosettingsområdene og dermed en viktig del av grunnlaget for den samiske kulturen. Som næring gir jordbruket et økonomisk grunnlag for bosetting i samiske områder. Bosetting i tradisjonelle samiske områder er den viktigste enkeltfaktor for at samisk kultur i bred forstand kan opprettholdes, videreføres og utvikles. Siden samer har drevet jordbruk i mange hundre år bidrar dessuten næringen i seg selv til å opprettholde samisk kultur.

Mer om strategier for å opprettholde og utvikle jordbruket i samiske områder i Troms og Finnmark fremgår av *Regionalt næringsprogram*. I *Regionalt miljøprogram* fremgår det egne tiltak for skjøtsel av samiske og andre kulturminner i jordbrukets kulturlandskap.

Økonomi

For å oppnå bærekraftig utvikling av landbruket i Troms og Finnmark, må det jobbes for å sikre god lønnsomhet ved gårdene i regionen. Uten en god økonomi i bunnen er det vanskelig å drive rekruttering og med det opprettholde drift og produksjon.

Mye av inntekten til det enkelte gårdsbruk reguleres gjennom jordbruksavtalen, men det er også stort rom for å påvirke økonomien på det enkelte bruk og gjennom regional og lokal tilrettelegging.

Volumproduksjonen er grunnpilaren i landbruket i regionen. Det er likevel mange muligheter innen kombinasjonsnæringer. Mangfoldet er viktig, vi trenger både store spesialiserte bruk med volumproduksjon og mindre kombinasjonsbruk. Små og mellomstore bruk er viktige i fagmiljøene og produserer mange verdier utenom det rent økonomiske.

Regionale strategier for næringsutvikling, verdiskaping og rekruttering på gårdene i Troms og Finnmark fremgår av *Regionalt næringsprogram*.

Miljø

For å sikre bærekraftig utvikling av landbruket i Troms og Finnmark er det viktig at produksjonen skjer på en miljøvennlig måte. Miljøvennlig drift sikres blant annet gjennom nasjonalt regelverk, som gjødselhåndtering, avfallsplaner og beitebruk. Gjennom *Regionalt miljøprogram* defineres det hva som er de største miljøutfordringene knyttet til jordbruket i regionen og det pekes på en del strategier for å imøtekomme disse.

For et bærekraftig landbruk er det også viktig at dyrkbar jord og skog blir tatt vare på. Det er viktig å redusere omdisponering av dyrka mark og å ta vare på arealer som er egnet for drivverdig skogproduksjon. Også god agronomi er viktig for sikre at jorda ikke utarmes og vil kunne produsere mat til folk og dyr over tid. Dette er tema som blir nærmere omtalt i *Matjordprogrammet*.

Økologisk landbruksproduksjon er en miljøvennlig driftsform. I økologisk produksjon er det en målsetting å drive på en bærekraftig måte samt å ha en driftsform som i størst mulig grad ivaretar husdyrenes behov for utfoldelse og naturlig adferd. Erfaringer fra det økologiske landbruket gir samtidig en økologisering av det konvensjonelle landbruket med blant annet alternative metoder for plantevern, jordarbeiding og ugressrensing, fokus på vekstskifte og dyrevelferd. Strategier for økt forbruk og produksjon av økologiske produkter i Troms og Finnmark i *Regionalt næringsprogram*.

5.2. Klima

Landbruket i Troms og Finnmark skal søke å tilpasse seg de mulighetene som kommer av et endret klima, begrense utfordringene og ta sin del av ansvaret for å redusere utslipp av klimagasser.

Rapporten *Landbruk og klimaendringer* fra 2016 gir oppdatert kunnskap om de utfordringene og mulighetene landbruket vil ha i møte med et endret klima. Der fremgår det at klimaendringene stiller landbruket overfor to hovedutfordringer:

- Hvordan mestre produksjon under endret klima ved tilpasning til klimaendringer?
- Hvordan motvirke klimaendringene gjennom utslippsreduksjon og økt opptak og lagring av karbon?

Tilpasning til et klima i endring

Klimaendringene endrer forutsetningene for planteproduksjon i Norge og globalt. God tilpasning til et klima i endring blir viktig for å redusere sårbarheten og for å utnytte mulighetene som følger med klimaendringene.

Rapporten *Klimaendringenes påvirkning på landbruket i Norge innenfor ulike klimasoner* (NIBIO 2018) gir en god oversikt over tilgjengelig kunnskap om forventede effekter av klimaendringene på landbruket i våre områder. De viktigste klimaendringene i Norge vil inkludere økt temperatur, økt nedbør og hyppigere tilfeller av ekstremvær.

Økt temperatur i sommerhalvåret vil forlenge plantenes vekstsesong og gi grunnlag for økt produksjon i jord og skog. Klimaendringene kan dermed gi nye muligheter for landbruket i nordområdene, som muligheter for flere slåtter og for å dyrke nye, mer produktive arter og sorter.

Samtidig viser forskningen at klimaendringene vil medføre mildere, mer ustabile vintre og også mye mer nedbør om høsten. Milde, ustabile vintre kan gi utfordringer med vinteroverlevelse hos flerårige planter mens våte høster kan gi innhøstingsproblemer og problemer med flom og jordpakking.

Strategier for å tilpasse jordbruket i Troms og Finnmark til et klima i endring, som god agronomi, drenering og sortsutvikling, er nærmere omtalt i regionalt næringsprogram og regionalt miljøprogram og matjordprogrammet.

Endret klima kan gi nye muligheter for skogproduksjon som næringen og samfunnet kan dra nytte av. Større arealer kan forventes å bli tilgjengelige for skogproduksjon og økt temperatur og høyere CO₂-innhold i atmosfæren vil gi økt tilvekst der ikke vann er en begrensende faktor. Klimaendringer kan også gi nye muligheter gjennom endret utbredelsesområde for ulike treslag. Tilpasningstiltak i skogbruket reiser særskilte utfordringer på grunn av skogens lange omløpstid.

Truslene mot skogens helse og vitalitet i Norge vil også øke som følge av naturlig forekommende skadegjørere som sopper, insekter, hjortevilt og gnagere. I tillegg kan nye skadegjørere ved et endret klima etablere levedyktige populasjoner i Norge.

Mer om klimaendringer og skogbruk fremgår av regionalt skog- og klimaprogram.

Utslipp av klimagasser og lagring av CO₂

Klimaavtalen fra Paris (2015) har som mål å begrense temperaturstigningen til 2 grader og tilstrebe en temperaturøkning begrenset til 1,5 grader sammenliknet med førindustriell tid. Videre er det et mål at de globale klimagassutslippene skal begrenses slik at toppnivået for globale utslipp inntreffer så fort som mulig, og at landene deretter ytterligere skal redusere sine utslipp raskt i tråd med best tilgjengelig kunnskap. Avtalen har også et mål om balanse mellom menneskeskapte utslipp og opptak av klimagasser i andre halvdel av århundret.

Med Klimaloven som trådte i kraft 1.1.18, følger Norge opp sin del av Parisavtalen. I loven fremgår det et mål om at utslipp av klimagasser i Norge skal være redusert med minst 40 % i 2030 og 80-95 % i 2050, sammenlignet med referanseåret 1990.

Jordbruk er en viktig kilde til klimagassutslipp i Norge. I 2016 utgjorde utslippene fra jordbruket litt mer enn åtte prosent av de totale klimagassutslippene. Mesteparten av utslippene skyldes metan fra naturlige prosesser i fordøyelsen hos husdyr som storfe og sau, samt lystgass fra gjødsel som inngår i nitrogenets naturlige kretsløp.

Det er ikke mulig å produsere mat uten klimagassutslipp, men det kan gjøres tiltak for å redusere utslippene og for å lagre CO₂. Siden 1990 har utslippene av klimagasser fra jordbruket gått ned med i overkant av fem prosent.

I Norge tar skog og andre landarealer opp like mye klimagasser som halvparten av de totale klimagassutslippene våre. Siden 1989 har karbon lagret i levende biomasse i skog økt med ca. 39 % i Norge. Økningen er et resultat av aktiv skogskjøtsel i perioden etter andre verdenskrig. I perioden 1955-1992 ble det årlig plantet mer enn 60 millioner trær.

Du kan lese mer om strategier for å redusere utslipp av klimagasser fra landbruket i regionen i regionalt miljøprogram og i regionalt skog- og klimaprogram.

5.3. Arktisk landbruk

Arktisk kvalitet skal brukes til økt verdiskaping på landbruksprodukter fra Troms og Finnmark.

Det arktiske klima med lange, lyse dager og lav veksttemperatur kan påvirke egenskaper i landbruksprodukter fra våre områder. Særegne og positive egenskaper defineres under begrepet *Arktisk kvalitet*.

I rapporten *Arktisk kvalitet* (NIBIO 2018) er det samlet tilgjengelig kunnskap om effekt av klima på nordnorske matprodukter. Lav temperatur kombinert med mye lys, fører til at planter fra nord ofte utmerker seg med god søt smak sammenlignet med planter dyrket lengre sør. Lav temperatur og mye lys setter også i gang stressreaksjoner hos plantene som gjør at de produserer stoffer som helsebringende antioksidanter.

I nordlige områder og til fjells utvikles beiteplanter langsomt og kvaliteten bevares over lengre tid i beitesesongen. Slike forhold gir god tilvekst hos beitedyr og kan være med på å prege kvaliteten på kjøttproduktene.

Også fortellinger om natur, tradisjoner og spesielle planteslag kan skape forventninger og tillit hos forbrukere og være en del av begrepet *Arktisk kvalitet*.

Dette tema er nærmere omtalt i *Regionalt næringsprogram* der det fremgår strategier for hvordan landbruket kan bruke den særegne, arktiske kvaliteten til produktutvikling og økt verdiskaping på produkter fra vår region.

5.4. Mat og reiseliv

Landbruket i Troms og Finnmark skal bidra til at Nord-Norge blir en internasjonalt kjent mat- og reiselivsregion.

Samarbeid mellom bransjer kan bidra til å styrke hver av bransjene. Det er stort potensiale i å dra synergier ut av samarbeid mellom landbruk, havbruk/fiske, reindrift og reiseliv i våre områder.

De naturgitte forutsetningene i Nord-Norge gir et fantastisk grunnlag for variert råvareproduksjon – både fra jordbruk, havbruk, fiske og reindrift. Dette gir muligheter for verdiskaping innenfor lokalmat og for reiselivsbransjen.

Det har i flere år blitt jobbet for å utnytte de fantastiske råvarene innen blå og grønn sektor til å bygge opp under reiselivstilbudet i Nord-Norge. Målsetninga for denne satsinga har vært å gjøre Nord-Norge til en internasjonalt kjent mat- og reiselivsregion. Dette er nærmere omtalt i *Regionalt næringsprogram*.

5.5. Teknologi

Vi vil bidra til fart i utvikling av teknologi tilpasset nordnorske driftsforhold og legge til rette for at den nordnorske bonden får tatt det i bruk.

De siste årene har det vært fokus på utvikling av mindre og lettere utstyr for landbruket. Eksempel på dette er landbruksroboter som kan pløye, gjødsle, så, luke og høste helt av seg selv. Disse veier en brøkdel av det en traktor gjør og er betydelig mindre. Dette er gunstig for miljøet og for den for den nordnorske bonden som ofte har mange små eiendommer der det er vanskelig å komme til med store maskiner.

Bruk og innføring av ny teknologi kan også være med å gjøre bondeyrket mer attraktivt for kommende generasjoner og på den måten bidra til rekruttering til landbruket.

I *Regionalt næringsprogram* fremgår det strategier for hvordan landbruket i Troms og Finnmark skal jobbe for å ta i bruk ny teknologi. I *Regionalt miljøprogram* omtales flere tilskuddsordninger for de som tar i bruk teknologi som bidrar til en mer miljøvennlig jordbruksproduksjon.

6. Bakgrunnsdokumenter

RBU for Troms og Finnmark bygger på følgende sentrale landbrukspolitiske dokumenter:

- Stortingsmelding *Endring og utvikling. En fremtidsrettet jordbruksproduksjon*
- Stortingsmelding *Verdier i vekt – konkurransedyktig skog- og trenæring*
- Stortingsmelding *Garden som ressurs – marknaden som mål*
- Bioøkonomistrategien *Kjente ressurser uante muligheter* (bioøkonomistrategi)
- Reiselivsstrategien *Opplevelser for einkvar smak – strategi for reiseliv basert på landbruket og reindrifta sine ressurser*
- *Nasjonal jordvernstrategi*

Begge fylkene har også utarbeidet en plan/strategi for landbruket. Disse er vedtatt i fylkestinget. Arbeidet som gjøres med rullering av RBU bygger på disse dokumentene:

- [Landbruksstrategier for Finnmark 2015-2020](#)
- [Regional plan for landbruk i Troms 2014-2025](#)

Som kunnskapsgrunnlag for strategiarbeidet har vi benyttet følgende rapporter:

- «Trender i norsk landbruk 2018. Troms og Finnmark». Ruralis 2018
- «Utviklingen i jordbruket i Troms 2016. AgriAnalyse.» Rapport 4 - 2016
- «Troms: Mulighetenes landbruk. AgriAnalyse.» Rapport 8 - 2017
- «Utviklingen i jordbruket i Finnmark. AgriAnalyse.» Rapport 7 – 2018
- «Klimaendringenes påvirkninger på landbruket i Norge innenfor ulike klimasoner». NIBIO rapport 75 - 2018
- «Arktisk kvalitet». NIBIO rapport 40 - 2018